

Dedić Amra
Bajramović Lejla

SKRIVENO BLAGO BOSNE I HERCEGOVINE – STEČAK

Sažetak

Stećak kao vrsta kamenog srednjovjekovnog, nadgrobnog spomenika sa vjerskim ili svjetovnim motivima koji se miješaju, u BiH nije dovoljno promoviran i spomenut. Ukazujući na bogatstvo i ugroženost naše kulturne srednjovjekovne baštine, ovaj rad za cilj ima ukazati na važnost ovih mjesta kao skrivenog blaga naše domovine, te njihovu zaštitu, proučavanje i promociju. U sprovedenom istraživanju, na kojem se bazira ovaj rad, uključene su turističke agencije na području BiH, zajedno s mladima od 15 do 30 godina. Anketiranjem su prikupljeni podaci o sprovođenju turističkih posjeta bh. nekropolama stećaka. Također, prikupljeni su i podaci o informiranosti mladih o stećcima, te o njihovom značenju i značaju. Rezultati istraživanja ukazuju na neangažovanost turističkih agencija na polju promoviranja stećaka kao kulturne baštine BiH, ali i na znatnu neupućenost mladih. Predložene mjere, predstavljene kroz rad, trebale bi osvijestiti o važnosti stećaka, kao historijski značajnih spomenika i kulture ljudi sa ovih prostora, koji su vremenom zaboravljeni.

Ključne riječi: stećak, nekropola, turizam, turistička agencija, mladi, historija, kulturna baština

Uvod

Stećak kao vrsta kamenog srednjovjekovnog, nadgrobnog spomenika sa vjerskim ili svjetovnim motivima koji se miješaju, u BiH nije dovoljno promoviran i spomenut. Ukazujući na bogatstvo i ugroženost naše kulturne srednjovjekovne baštine, ovaj rad za cilj ima ukazati na važnost ovih mjesta kao skrivenog blaga naše domovine, te njihovu zaštitu, proučavanje i promociju. Rad pod nazivom “Skriveno blago Bosne i Hercegovine – Stećak” kao problem istraživanja veže nedovoljno iskorišten tercijarni sektor privrede- turizam koji može biti u funkciji očuvanja kulturne baštine, u ovom slučaju stećka. U skladu s tim kažemo da su predmet istraživanja upravo prethodno spomenuto blago - nekropole stećaka identificirane na lokalitetima u cijeloj Bosni i Hercegovini.

Prilikom izrade korišteni su dostupni podaci sa interneta, zvanični statistički podaci koji se odnose na Bosnu i Hercegovinu, prethodno objavljeni naučni radovi koji se tiču date teme, te mjerodavna stručna literature, koja je navedena. Metode koje su primijenjene prilikom pisanja su: induktivna metoda, deduktivna, metoda analize i sinteze, te metoda deskripcije, koje su uveliko potpomogle donošenju pojedinačnih zaključaka i preporuka kao i očitavanju prethodno utvrđenih činjenica.

Prvi dio rada pod nazivom “Šta je stećak?” obuhvata cjelinu posvećenu pojašnjenju pojma stećak, njegovoj pojavi kroz historiju, te prepoznavanju njegovog značaja. U ovom dijelu detaljno su pojašnjeni i pojavni oblici stećka, te kada stećak postaje značajan dio kulturne baštine Bosne i Hercegovine. U dijelu “Motivi” prikazano je i pojašnjeno pet najčešćih i najznačajnijih motiva koji se pojavljuju na stećcima, a nakon toga su predstavljeni lokaliteti stećaka i nekropola u Bosni i Hercegovini. U istraživačkom dijelu ovog rada, prikazani su rezultati anketnog upitnika, koji se odnosi na informisanost mladih, ali i na turističke agencije

i njihovu ponudu. Poražavajući statistički podaci ukazuju na neophodnu posvećenost promidžbenim aktivnostima, koje bi se ticale ove tematike. Na osnovu dobijenih rezultata kreirane su preporuke čijom primjenom bi se postigao viši stepen informisanosti o ovom veoma značajnom kulturnom naslijeđu, ali bi se utjecalo i na direktnu promociju istih, što je svakako jedan od ciljeva pisanja ovog rada.

Šta je stećak?

“Stećci su kameni nadgrobni spomenici, raznovrsnih oblika, koji su kao općenarodni običaji klesani i postavljeni širom teritorije Bosne i Hercegovine, kao i na susjednim područjima Srbije, Crne Gore i Hrvatske, počev od kraja 12. do kraja 16. vijeka. Naziv stećak postao je od riječi “*stojećak*” što znači nešto veliko, visoko i postojano.” (Bešlagić; 2004:13). Stećci se po prvi put spominju u putopisu Benedikta Kuripešića 1530. godine. S obzirom da je bio tumač u poslanstvu austrijskog cara Ferdinanda I, jedne prilike kada je preko Bosne putovao u Carigrad, radi sklapanja mira sa sultanom, naišao je na selo Ladjevine kod Rogatice, gdje se nalazi dvadesetak stećaka, a među njima i dva sa natpisima, koji su, kao neobični, zainteresovali Kuripešića, pa je pokušao da ih opiše i pročita. Iako se njegovi podaci ne smatraju tačnima, naročito u odnosu na natpise, ipak su dragocjeni. Pored ostalog, oni ukazuju da stećci pripadaju vremenu prije početka 16. vijeka. Do pojave sljedećih podataka o stećcima prošlo je više od 200 godina. (Bešlagić; 1971:18)

Nakon završetka rata 1945. godine stećci su shvaćeni kao značajan dio narodne kulturne baštine zbog čega im je i posvećena odgovarajuća pažnja. Najprije se izvršila dugoročna evidencija svih lokaliteta stećaka a, paralelno s tim, i ekipno istraživanje pojedinih značajnijih nekropola¹ i regiona, kao i organizovanju posebne akcije oko prikupljanja i kompletiranja podataka o natpisima stećaka. Inicijatori istraživanja su bili stručnjaci Zemaljskog muzeja i Zavoda za zaštitu spomenika kulture Bosne i Hercegovine iz Sarajeva.

Danas se mogu pronaći 3162 lokaliteta sa ukupno 69 356 primjeraka stećaka. Daleko najveći broj se nalazi na teritoriji Bosne i Hercegovine, tačnije 59 593, odnosno 86%.” (Bešlagić; 1971:14). Dosta toga značajnog se može reći i o oblicima stećaka, koje možemo podijeliti na ležeće i stojeće. Osnovni ležeći oblici su: ploča, sanduk, sanduk sa postoljem, sljemenjak i sljemenjak sa postoljem, a osnovni stojeći: stup i krstača. Ležeći oblici zauzimaju preko 95% ukupnog broja, a među njima je daleko najviše sanduka” (61%). (Bešlagić; 1971:15)

Natpisi stećaka su također, originalan i značajan umjetnički faktor. Ustanovljeno je da ih ukupno ima 384 primjerka, od čega u Bosni i Hercegovini 326 ili 85%. Pismo koje se nalazi na stećcima je varijanta južnoslavenske ćirilice, koja je prilagođena ovdašnjim potrebama, zbog čega je naučno opravdano da se naziva epigrafskom ćirilicom ćirilicom, a donekle i bosančicom. (Bešlagić; 1971:15)

¹Nekropole, u srednjovjekovnoj Bosni, označavaju lokalitete sa grupama stećaka. Bukvalno značenje nekropola jeste “grad mrtvih”.

Motivi i lokaliteti stećaka

Među ukrasnim motivima na stećcima, uz njihov naglašeni simbolizam svojstven srednjovjekovnoj umjetnosti, raspoznaje se pet skupina koje se međusobno prepliću i upotpunjuju:

- Socijalni motivi
- Religiozni motivi
- Predodžbe posmrtnih kola
- Figuralne predodžbe
- Čisti ornamenti (Anđelić; 1984: 488)

Postoji i šesta skupina, takozvani neklasificirani motivi, odnosno motivi simboličke funkcije, znakovi geometrijskog oblika, predodžbe nekih neobičnih predmeta i oštećeni motivi čije značenje nije moguće odgonetnuti. (Wenzel; 1965: 413-421)

Među socijalnim motivima najistaknutije mjesto zauzimaju grbovi. Također, važno je istaknuti i ambleme ili figure (životinje, ljiljani, rozete) i prikaze mača i koplja. Česta je predodžba luka sa strijelom uz mač ili štit, te se ista pojavljuje često i u kombinaciji sa križem i polumjesecom.

Među najrasprostranjenijim religioznim motivima nalaze se križ i polumjesec i zvijezda. Skupini religijskih simbola pripadaju također i znaci obnavljanja i uskrsavanja u obliku sunčanog kruga, polumjeseca, svastike, zvijezde, spirala svih oblika, vijenca, rozete i elise.

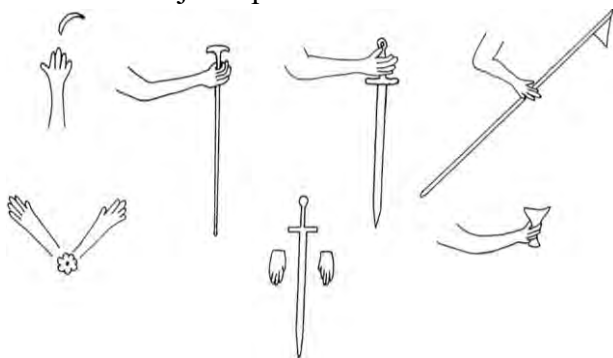
Najčešće figuralne kompozicije su: prikazi konjanika, dvoboja, viteških igara, lova i raznih životinja, relativno mali broj portreta konjanika, te prikazi ljudskih glava, polufigura, figura i parova.

Čisti ornamenti mogu se podijeliti u tri skupine:

- Arhitektonske - arkade, krovovi, oblici kuće, okviri od tordiranih traka;
- Biljne - loza-vitica s trolistom, ljiljan;
- Geometrijski - cik-cak linije, krug, spirala, rozeta. (Lovrenović; 2010:79-116)

Kod naučnika preovladava mišljenje da su figure na stećcima pokušaji portretiranja pokojnika s izvjesnim razlikama u tumačenjima naučnika naročito u odnosu na uzdignute ruke figura. (Bešlagić; 2004:80)

Slika 1. Reljefna predstava ruke na stećcima

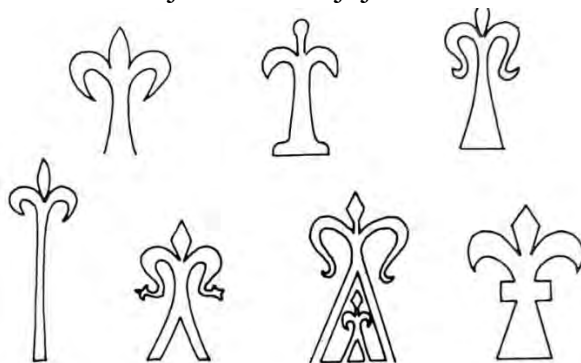

Izvor: *Leksikon stećaka*²

² Bešlagić, Š. (2004). *Leksikon stećaka*. Sarajevo: Svjetlost.

Postoje mišljenja da je ruka na stećcima znak groba ratnika, zatim da je paganski znak obraćanja suncu i bogu, da je starokršćanski gest za spasenje, ali i da je znak društvenog ugleda i vlasti, a možda i prijetnje, odnosno spremnosti za osvetu. U svakom slučaju ona je nadomjestak čitave ljudske figure, koju je bilo mnogo teže isklesati. (Bešlagić; 2004:100)

Slika 2. Reljefni motivi ljiljana na stećcima

Izvor: *Leksikon stećaka*³

Ljiljan se često smatra kršćanskim simbolom smrti i uskrsnuća. Ova se simbolika u doba stećaka u dobroj mjeri zaboravila, tako da ovaj motiv ima pretežno značenje ukrasa.

Slika 3. Reljefni motivi turnira na stećku

Izvor: *Leksikon stećaka*⁴

Istraživači u ovim reljefnim motivima vide scene iz života srednjovjekovnog feudalnog društva, ali neki smatraju izrazom kršćanskog kulta mrtvih ili alegoričnom predstavom vječne borbe dobra i zla. Preovladava mišljenje da ovi motivi na stećcima kao odraz navika i običaja zapadnoevropskog feudalnog društva prikazuju junačke i borbene igre bosanskohercegovačkih srednjovjekovnih predaka.

U Bosni i Hercegovini su 22 nekropole proglašene svjetskom baštinom⁵:

1. Nekropola Radimlja u Stocu;
2. Nekropola Biskup u Konjicu;
3. Nekropola Kalufi u Nevesinju;

³ Bešlagić, Š. (2004). *Leksikon stećaka*. Sarajevo: Svjetlost.

⁴ Bešlagić, Š. (2004). *Leksikon stećaka*. Sarajevo: Svjetlost.

⁵ Lokaliteti stećaka u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Hrvatskoj i Srbiji proglašeni su Svjetskom baštinom UNESCO-a na sjednici komiteta UNESCO-a 15. jula 2016. godine u Istanbulu u Turskoj. Ukupno 30 lokaliteta sa ovim srednjovjekovnim bogumilskim spomenicima navedeno je na listi od kojih se 22 nalaze u Bosni i Hercegovini, tri u Srbiji i Crnoj Gori, a dva u Hrvatskoj.

4. Nekropola Borak u Rogatici;
5. Nekropola Maculje u NovomTravniku;
6. Nekropola Dugo Polje u Jablanici;
7. Nekropola Gvozno u Kalinoviku;
8. Nekropola Grebnice-Bunčići u selu Radmilovića Dubrava, Baljci u Bileći;
9. Nekropola Bijača u Ljubuškom;
10. Nekropola Olovci u Kladnju;
11. Nekropola Mramor u Musićima u Olovu;
12. Nekropola Stare Kuće u DonjimBreškama u Tuzli;
13. Nekropola Kućarin-Donje Polje u Žilićima u Goraždu;
14. Nekropola Boljuni u Stocu;
15. Nekropola Umoljani u Trnovu;
16. Nekropola u Luburića Polju u Sokocu;
17. Nekropola Potkuk u Berkovićima;
18. Nekropola Mramorje u Palama;
19. Nekropola u Bečanima u Šekovićima;
20. Nekropola Crkvina u Foči;
21. Nekropola Čengića Bara u Kalinoviku;
22. Nekropola RavanjskaVrata u Kupresu;

Slika 4. Nekropola Radimlja u Stocu

Izvor: Internet⁶

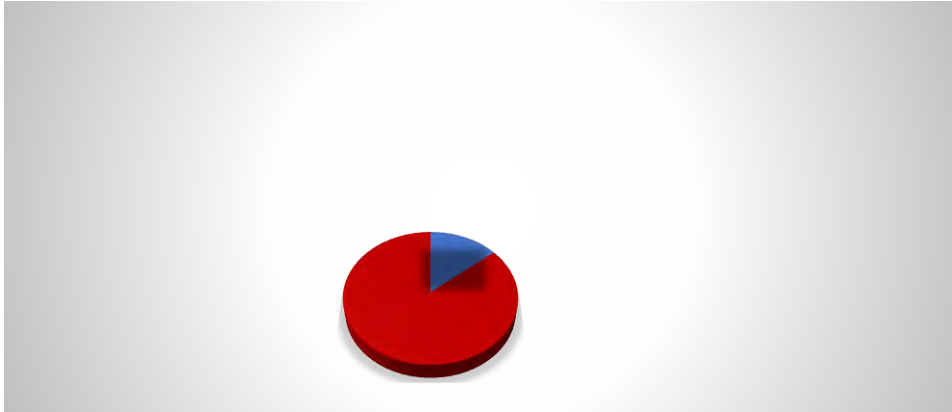
Rezultati provedenog anketiranja

Turističke agencije na području Bosne i Hercegovine u svojoj ponudi nemaju niti jednu turu obilaska koja uključuje i posjetu nekoj od nekropola. Najveća, skoro stopostotna ponuda odnosi se na međunarodne destinacije. Od destinacija u Bosni i Hercegovini najčešće se ljeti posjećuje Neum, a zimski turizam je najviše zastupljen na planinama poput Jahorine, Vlašića i Bjelašnice.

Istraživanje je pokazalo da potražnja postoji, ali nije izražena, što možemo povezati sa nedovoljnom promocijom ovih područja. Konkretno, visokoobrazovano stanovništvo je više zainteresovano za ovakav vid turizma.

⁶ Fotografija dostupna na: <http://visitherzegovina.info/radimlja-nekropola-stecaka-kod-stoca-22>, pristupljeno: 11.3.2020. godine

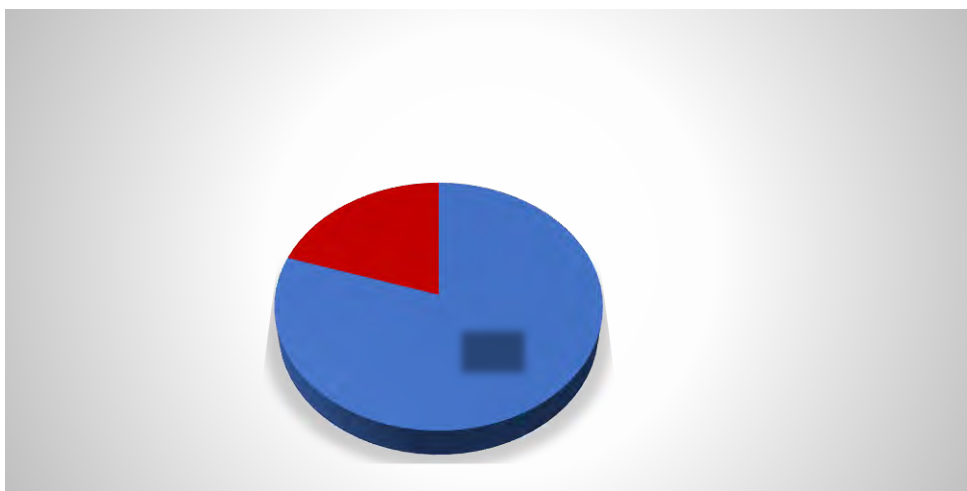
U istraživanje je uključeno pedeset turističkih agencija sa područja Bosne i Hercegovine. Također, u istraživanju su učestvovali i mladi ljudi, od 15 do 30 godina. Ciljna kategorija je odabrana upravo zbog najvećeg obima potražnje usluga turističkih agencija upravo od ove ciljne kategorije. U istraživanju je učestvovalo oko 500 mladih. Istraživanje je podrazumijevalo kvantitativnu metodu sprovedenu putem anketnog upitnika, koji je distribuiran putem online ankete Google forms-a. U nastavku su prikazani najbitniji podaci dobijeni iz ove ankete.

Izvor: Kreacija autora

Izvor: Kreacija autora

Izvor: Kreacija autora

Izvor: Kreacija autora

Izvor: Kreacija autora

Preporuke

S obzirom na prethodno ukazanu važnost stećka kao historijske kulturne baštine i nedovoljne promocije i posjete ovako važnih znamenitosti, potrebno je iznaći načine koji će rezultirati većem razumijevanju, te shvatanju svrhe i važnosti stećka. Prvenstveno je potrebno staviti fokus na informisanje, ali i na pristupačnost geografskih lokacija na kojima su locirane nekropole stećaka, naravno uz poštivanje činjenice da su to zaštićena područja.

Najbolji vid promocije ovih geografskih lokacija bila bi direktna posjeta istih, a što bi moglo biti organizovano u okviru ponude domaćih turističkih agencija. U skladu s tim turističke agencije bi potencijalno mogle imati dodatnu uslugu koja se odnosi na prethodno, a podrazumijevala bi posebno organizovane posjete koje bi bile zanimljive obrazovnim institucijama kao što su osnovne škole, srednje škole i univerziteti te određenim oformljenim grupama koje iskazuju zainteresovanost za posjetu. Time se pored promocije nekropola dodatno

informišu zainteresovane skupine o historiji, značenju i važnosti stećka, a također, time se jača i kulturni turizam⁷ Bosne i Hercegovine.

Kulturni turizam ima i svoje edukativno stanovište, a koje podrazumijeva turističko putovanje sa željom da se istražuje i upozna nešto novo o nacionalnim i lokalnim kulturnim vrijednostima sredine koju se posjećuje. Stoga, uz saradnju domaćih turističkih agencija sa stranim agencijama moguće je privući i strane turiste, te ih upoznati sa kulturnim znamenitostima Bosne i Hercegovine.

Sklapanjem ugovora sa stranim turističkim agencijama koje u svojoj ponudi već imaju obilazak, odnosno posjete bosanskohercegovačkim gradovima, kroz posjete stećcima u vidu fakultativnih izleta, ostvarila bi se obostrana korist. Inovativna ponuda generisala bi dodatni profit objema stranama, stranim turističkim agencijama povodom pružanja same usluge, a domaćim turističkim agencijama dodatni angažman njihovim zaposlenicima, odnosno turističkim vodičima.

Dodatna promocija stećaka bi se mogla vršiti i u okviru različitih vidova kulturnih manifestacija. Izložbe fotografija, umjetničkih slika ili literarnih radova potencijalno su sredstva komunikacije i informisanja. Manifestacije, poput festivala i drugih kulturnih i umjetničkih programa, mogu se organizovati u lokalnim zajednicama kako bi se upoznala, razumjela i poštovala tradicija koja je ostala poslije naroda koji su živjeli na ovim prostorima u srednjem vijeku. Promotivne izložbe fotografija odnosno svih drugih vidova umjetnosti u muzejima, također su pogodan način prikazivanja i predstavljanja bosanskohercegovačkoga blaga.

Mnogi poznati i cijenjeni bosanskohercegovački umjetnici, poput Mehmedalije Maka Dizdara u svojim djelima su opisivali upravo stećke. Kako to Enes Duraković govori u predgovoru Dizdarovog "Kamenog spavača": Na taj način se i pjesnički svijet Maka Dizdara, mnogoznačajan u svojim simboličkim tokovima, sabrao u svojevrsnoj preobrazbi bogumilskog učenja o dualizmu materije i duha, dobra i zla, svjetla i tame." Organizovanjem poetskih večeri pronašao bi se put do ljubitelja pisane riječi, a ukoliko one budu posvećene umjetničkim djelima koja govore o stećcima, osiguralo bi se i slanje poruke o njihovoj važnosti.

Poznato je da mladi ljudi, vođeni aktuelnim trendovima, puno vremena provode na društvenim mrežama te je lahko zaključiti da bi iste bile idealne za vođenje promotivnih kampanja. Promotivnim kampanjama moguće je na kreativan i inovativan način doprijeti do mladih ljudi i ovu tematiku im učiniti zanimljivom.

Zaključak

Ovaj rad tiče se oblasti turizma koji može biti sredstvo očuvanja kulturne baštine. Veliki fokus je stavljen na stećke, tačnije način na koji uključiti stećke u savremeni turizam i samim time podstaći njihovo očuvanje, ali i ukazati na njihovu bitnost za kulturnu baštinu Bosne i Hercegovine. Rad se fokusira na mlade, tačnije osobe od 15 do 30 godina, ali ne isključivši i sve ostale starosne grupe, te na njihovu upoznatost i zainteresovanost za ovu tematiku. Izvršeno istraživanje provedeno među turističkim agencijama dovodi do zaključka da niti jedna agencija ne nudi programe posjete lokalitetima nekropola na teritoriji Bosne i Hercegovine, iako za tim

⁷ Kulturni turizam je kretanje turista, motivisano kulturnim razlozima. Ono se odnosi na ona mjesta koja nisu turistički razvijena, a imaju lokalne kulturne potencijale.

postoji potražnja. Nakon toga je izvršeno ispitivanje osoba starosne dobi od 15 do 30 godina, a rezultati dobijeni istraživanjem ukazali su na generalnu neupućenost mladih o stećku, te na većinsku nezainteresovanost istih za posjetu ovakvim vrstama lokaliteta.

Navedene mjere u ovom radu mogle bi doprinijeti osvještavanju mladih, ali i promociji ovih istinski važnih lokaliteta. Predložene mjere se prvenstveno odnose na organizovanje direktnih posjeta nekropolama, kao i saradnju sa inostranim turističkim agencijama u cilju povećanja posjete već navedenih lokaliteta. Ostale navedene mjere se odnose na kulturnu promociju, tačnije na promociju simbolizma i važnosti stećaka, kao ostataka kulture naroda koji su živjeli na ovim prostorima u srednjem vijeku. Promocija bi se prvenstveno vršila putem kulturnih manifestacija i izložbi, poetskim večerima, te digitalnim putem kako bi se pojačao interes različitih starosnih skupina za ovu tematiku, ali i ukazalo na neosporivu bitnost iste u historiji Bosne i Hercegovine kao kulturno bogate zemlje. Mjere koje su navedene u velikoj mjeri bi pridonijele i većem kulturnom razvoju Bosne i Hercegovine, povećanom saradnjom sa inostranim državama, te poboljšanju vanjskotrgovinskog bilansa Bosne i Hercegovine.

U konačnici stećci predstavljaju veoma bitan dio kulturne baštine Bosne i Hercegovine, te kao takvi pružaju veliku mogućnost razvoja i u polju turizma. Zainteresovanost mladih za prošlost njihove domovine je nezadovoljavajuća, ali daje prostora za poboljšanje i mogućnost integriranja u očuvanje i promociju stećaka, ali i svega što stećci sa sobom nose, a podrazumijeva mnoge neispričane priče i vjerovanja srednjovjekovnih naroda koji su živjeli na ovim prostorima. S obzirom da su stećci vitalan, ali u neku ruku i enigmatičan dio historije Bosne i Hercegovine s pravim razlogom se može reći da su oni skriveno blago ove zemlje.

Literatura

1. Bešlić, Šefik (2004); *Leksikon stećaka*, Svjetlost, Sarajevo.
2. Bešlić, Šefik (1971); *Stećci i njihova umjetnost*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo.
3. Lovrenović, Rabić (2010); *Stećci, bosansko i humsko mramorije srednjeg vijeka*, 2. dopunjeno izdanje, Sarajevo.

Web stranice

1. <http://visitherzegovina.info/radimlja-nekropola-stecaka-kod-stoca-22>
2. <http://www.unescobih.mcp.gov.ba/spomenici/Default.aspx?id=14274>

THE HIDDEN TREASURE OF BOSNIA AND HERCEGOVINA - STEĆAK

Abstract

Stećak, a form of a medieval tombstone, with secular and sacred motives, that mix together, is not mentioned and promoted enough in Bosnia and Herzegovina. Pointing to the riches and endangerment of our cultural heritage, this paper's goal is to show the importance of these monuments as a hidden treasure of our homeland, and their protection, research and promotion. In the research that was conducted, that this paper is based upon, tourist agencies, from all over Bosnia and Herzegovina, were included, as well as young people, ages 15 to 30. Through interviewing, data about awareness in young people on stećci was collected, as well as their meaning and significance. The results pointed to the unengagement of tourist agencies in promoting stećci as Bosnia and

Herzegovina's cultural heritage, but also, on the unawareness of young people when it comes to this topic. The measures, that were suggested through this paper, should give awareness on the importance of stećci, as a historically important monuments, and the culture of the people that lived on this territory, that were forgotten over time.

Keywords: *stećak, necropolis, tourism, tourist agency, young people, history, cultural heritage*